

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента **Степана БУРДИ**

на дисертацію **Тетяни БУРДІНОЇ**

на тему: **«Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Виконана Тетяною БУРДІНОЮ дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю «081 – Право» за обраною темою характеризується безумовною актуальністю, містить новизну та має теоретичне і практичне значення.

У роботі здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичних особливостей правового регулювання застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також висвітлено методики виявлення їхньої ефективності та, відтак, розроблено пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України у цій сфері та практичні рекомендації стосовно ефективізації застосування таких заходів. Дисертантка слушно наголошує, що застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених має слугувати стимулюванню правослухняної поведінки засуджених, а отже їхньому виправленню і ресоціалізації, та запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Притому, здобувачка вперше в українській науці кримінально-виконавчого права обґрунтовує, що для підвищення ефективності таких заходів засадничим є застосування індивідуального підходу до кожного неповнолітнього ув'язненого, а саме врахування соціально-психологічних особливостей і характеристик засудженого, а насамперед його ставлення до конкретних видів заходів заохочення і стягнення та його внутрішньої особистісної мотивації. В процесі дослідження дисертантка здійснила аналіз ефективності застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених за допомогою використання низки методик вимірювання (оцінювання) такої ефективності на підставі встановлення показників (факторів) зазначених соціально-психологічних властивостей неповнолітніх

засуджених. Проведення здобувачкою такого масштабного дослідження засвідчило величезну актуальність дисертаційної роботи, оскільки отримані у ході дослідження результати надають можливість у подальшому визначити доцільність як законодавчого закріплення, так і практичного використання у діяльності виховних колоній тих чи інших видів заходів заохочення та заходів стягнення.

Свідченням вагомої актуальності здійсненого дисертанткою дослідження є недостатнє опрацювання розглядуваної проблематики в сучасній українській науці кримінально-виконавчого права, а саме відсутність окремого дослідження заходів заохочення і стягнення, які застосовуються власне до неповнолітніх ув'язнених, а тим паче розроблених методик виявлення ефективності таких заходів.

Крім того, актуальність дисертаційної роботи підтверджується наявністю певних правових колізій, суперечностей, неточностей, прогалин у законодавстві щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Зокрема, здобувачка вказала на такі законодавчі некоректності щодо переліку видів заходів заохочення та заходів стягнення, змісту і обсягу окремих видів цих заходів, переліку та змісту підстав застосування заходів заохочення та заходів стягнення, особливостей порядку застосування заходів заохочення та заходів стягнення. Крім цього дисертантка цілком слушно наголосила на неузгодженості деяких норм такого законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері. Слід відзначити, що авторка подала доречні пропозиції щодо удосконалення законодавства з досліджуваного питання.

Варто звернути увагу, що Проект Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» від 03.06.2021 р. № 17974/0/2-21 закріплює міждисциплінарний підхід у юстиції, дружній до дитини, який передбачає, зокрема, використання у діяльності суб'єктів юстиції щодо дітей комплексу знань про дитину у сфері права, психології, педагогіки та медицини задля урахування вікових особливостей дитини. Застосування заходів заохочення і стягнення є явищем багатогранним і міждисциплінарним, та потребує дослідження фахівцями різних галузей – юриспруденції, психології, педагогіки, соціології, філософії тощо. А здійснене Тетяною БУРДІНОЮ комплексне всебічне дослідження застосування заходів

заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених має саме міждисциплінарний характер, оскільки охоплює знання як з кримінально-виконавчого права, так і з юридичної психології та пенітенціарної психології і педагогіки, а також з міжнародного права. Зазначене також засвідчує особливу актуальність представленої дисертаційної роботи.

Крім перерахованих чинників, які підтверджують актуальність теми, гостро актуалізує дисертаційне дослідження реалізація курсу нашої держави на європейську інтеграцію, що вимагає реформування кримінально-виконавчої системи, у тому числі й запровадження ювенальної пенітенціарної юстиції. Можемо стверджувати, що ефективізація застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, забезпечуватиме перехід від каральної парадигми пенітенціарної системи України до виховного характеру правосуддя та поступового запровадження ювенальної пенітенціарної юстиції.

За своїм науковим спрямуванням тема дисертаційного дослідження Тетяни БУРДІНОЇ безпосередньо пов'язана з науково-дослідною проблематикою роботи факультету № 1 ПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ на тему «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (2021-2024 рр., номер державної реєстрації 0121U113930).

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Усі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані у дисертації, достатньою мірою обґрунтовані та відповідають меті і завданням, об'єкту і предмету роботи.

Дисертація має на меті комплексне дослідження теоретичних засад і практичних особливостей правового регулювання застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також виявлення їхньої ефективності та розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України у цій сфері та практичних рекомендацій стосовно ефективізації застосування таких заходів. Здобувачка

досягла поставленої мети завдяки успішному вирішенню низки завдань, ретельно відображених у логічно продуманій структурі роботи.

Дисертантка чітко визначила об'єкт та предмет дослідження. А саме, об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених осіб, а предмет дослідження становлять заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, обґрунтовано також за допомогою раціонального використання широкого комплексу філософських дослідницьких підходів, загальнонаукових і спеціальних юридичних методів та методів психологічного дослідження, а також прийомів і засобів наукового пізнання досліджуваного явища. Варто наголосити, що крім методів наукового (теоретичного) дослідження дисертантка використала в роботі методики проведення практичного дослідження, а саме комплекс таких психодіагностичних методик: методику діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. ЕЛЕРСА та методику діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. ЕЛЕРСА; опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR); п'ятифакторний особистісний опитувальник Р. МАККРАЄ і П. КОСТА (тест «Велика п'ятірка»); дві авторські анкети: анкету для вивчення соціально-психологічних особливостей сім'ї, умов зростання і виховання досліджуваних та анкету для вивчення ставлення неповнолітніх ув'язнених до застосовуваних щодо них заходів заохочення і стягнення.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дисертаційного дослідження визначається також достатньо органічним поєднанням його структури і змісту. Раціональна та узгоджена структура всіх елементів дисертації зумовлена її предметом, метою та завданнями. Структура роботи складається із вступу, чотирьох розділів, які охоплюють десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 21 додатку. Усі розділи дисертації, відповідно до науково-дослідницьких завдань, розкривають важливі аспекти обраної теми і змістовно їх наповнюють. Вони органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладу матеріалу.

У розділі 1, присвяченому загальнотеоретичній характеристиці заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, дисертантка розглядає поняття, сутність та значення заходів заохочення і заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених; аналізує види таких заходів; досліджує міжнародні стандарти застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу (детальніший аналіз яких представлено здобувачкою у Додатку Б) та виявляє особливості впровадження деяких їхніх положень в національному законодавстві.

У розділі 2 йдеться про особливості процедури застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме здобувачка визначає підстави застосування таких заходів та розкриває порядок їхнього застосування.

У розділі 3 дисертантка приділяє увагу засобам підвищення ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. Вона здійснює характеристику виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення, а також встановлює значення принципу індивідуалізації у виховній роботі як засобу підвищення ефективності таких заходів. Здобувачка з'ясовує зміст і значення соціально-психологічних властивостей засудженого, у тому числі ставлення та внутрішньої особистісної мотивації, як засобу підвищення ефективності досліджуваних заходів.

Розділ 4 дисертації висвітлює методику дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Передусім, авторка визначає поняття та представляє загальну методику вимірювання ефективності в юридичній науці та в теорії кримінального покарання, а також визначає критерії оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених. Надалі дисертантка здійснює характеристику методики дослідження ефективності таких заходів та розкриває особливості їх використання (детальніше вони викладені в Додатках В, Г, Д). На підсумок здобувачка формулює пропозиції щодо вдосконалення

законодавства про заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених (вони також оформлені окремим Додатком Е), а також розробляє практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності таких заходів.

Кожен розділ дисертації містить розгорнуті висновки. Також на завершення дослідження у роботі сформульовано чіткі та ґрунтовні узагальнення, які відображають основні результати роботи.

Окрім зазначеного вище, обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації, визначається також належною джерельною базою, яка налічує 335 найменувань. Теоретична основа дослідження охоплює великий обсяг наукових праць з кримінально-виконавчого права, міжнародного права, юридичної психології і педагогіки, пенітенціарної психології і педагогіки, що свідчить про міждисциплінарний характер представленої дисертанткою роботи. Притому, здобувачка критично використовує такі джерела, ведучи коректну полеміку з іншими науковцями. Нормативно-правовою базою дослідження стали Конституція України, національне законодавство (кримінально-виконавче та інше галузеве, зокрема кримінальне), у тому числі низка кодексів та відомчих нормативно-правових актів, а також міжнародні стандарти з досліджуваної проблематики. Особливо варто відзначити використання дисертанткою широкої емпіричної бази дослідження, що суттєво підтверджує високий ступінь обґрунтованості та достовірності одержаних наукових результатів. Емпіричною базою дослідження слугували дані анкетування (опитування) 55 респондентів, проведеного у Кременчуцькій виховній колонії у 2020 році за низкою методик; а також різноманітні опитування ув'язнених та персоналу установ виконання покарань, здійснені іншими науковцями, та дані статистичних досліджень з означеного питання, отримані іншими дослідниками.

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна роботи визначається тим, що дисертація є першим в українській науці кримінально-виконавчого права комплексним дослідженням теоретичних засад і практичних особливостей застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а також проблеми

виявлення їхньої ефективності, яке, відтак, містить пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства у цій сфері та практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності застосування таких заходів.

Серед сформульованих дисертанткою у ході проведення дослідження положень, узагальнень, висновків, пропозицій та рекомендацій цілковито новітнє значення для науки кримінально-виконавчого права становлять такі результати:

- обґрунтування, що розуміння правової природи заходів як заохочення, так і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, власне як стимулюючих їхню правослухняну поведінку, а відтак їхнє виправлення і ресоціалізацію та запобігання новим правопорушенням, що є передумовою досягнення їхньої ефективності;

- дослідження стану (обсягу і змісту) впровадження в національному законодавстві положень міжнародних стандартів щодо особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення;

- формулювання низки пропозицій щодо вдосконалення законодавства про заходи дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме стосовно: переліків видів заходів заохочення та заходів стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, переліків та змісту підстав застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення, особливостей порядку застосування до них заходів заохочення та заходів стягнення;

- обґрунтування використання комплексу методик, у тому числі двох авторських анкет для дослідження ефективності заходів заохочення і стягнення, застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, загалом та визначення суб'єктивних (внутрішніх) емпіричних референтів зокрема;

- формулювання й обґрунтування низки практичних рекомендацій щодо ефективізації заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

Крім того, заслуговує уваги вдосконалення здобувачкою:

- аргументування доцільності використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітніх ув'язнених;
- обґрунтування того, що досягнення виправлення та ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених варто визнати засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності застосовуваних до них тих чи інших заходів заохочень і стягнень;
- твердження про те, що засобом ефективізації заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, виступає принцип індивідуалізації, який проявляється у врахуванні соціально-психологічних властивостей особистості неповнолітніх ув'язнених, а також його поведінки під час відбування покарання;
- висновку про те, що розроблення науково обґрунтованої методики вимірювання, оцінювання ефективності заходів заохочення і стягнення, що застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, має опиратися на такі суб'єктивні (внутрішні) емпіричні референти, якими виступають передусім певні показники внутрішньої особистісної мотивації та ставлення засудженого до конкретних заходів заохочення та заходів стягнення, а також показники соціально-демографічних характеристик та психологічних особливостей особистості засудженого.

Також слід відзначити те, що дисертантка у своїй роботі надала подальшого розвитку аналізу міжнародно-правових стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, а передусім розкриттю особливостей застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення та узагальненню поширених у доктрині кримінально-виконавчого права підходів до розуміння ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані дисертанткою наукові положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути застосовані у:

- науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень проблем, пов'язаних із ефективізацією застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, в науках як кримінально-виконавчого права, так і юридичної психології та пенітенціарної психології і педагогіки;

– правотворчій діяльності – у процесі вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених та узгодження його з міжнародними стандартами з визначеного питання; у тому числі при розробці відповідних методичних вказівок і рекомендацій;

– правозастосовчій діяльності – у практичній діяльності органів і установ виконання покарань щодо ефективізації застосування заходів заохочення і стягнення до неповнолітніх ув'язнених; у тому числі для покращення роботи соціально-психологічної служби і методично-виховної ради виховної колонії, а передусім пенітенціарних психологів і педагогів та їхнього ширшого залучення до забезпечення такої ефективізації;

– освітньому процесі – при викладанні курсів «Кримінально-виконавче право України», «Юридична психологія», «Пенітенціарна психологія» та відповідних спецкурсів, а також для підготовки підручників та навчальних посібників.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні положення та результати дослідження Тетяни БУРДІНОЇ відображено у 8 наукових статтях, опублікованих в українських фахових виданнях з юридичних наук, а також у 6 тезах доповідей на всеукраїнських, регіональних та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях. Це підтверджує достатній рівень апробації результатів дисертаційного дослідження та доступність основних наукових ідей, положень і висновків дисертації широкому науковому загалу.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація містить результати власних, самостійних досліджень Тетяни БУРДІНОЇ. Використання наукових підходів, тверджень, ідей, відомостей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело (список використаних джерел становить 335 найменувань). Притому дисертантка виявляє шанобливе ставлення до наукових позицій, поглядів, та розробок інших вчених. Також здобувачкою надано достовірну інформацію про використані методики дослідження та джерела інформації.

У дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикацій, фальсифікацій та інших порушень, що свідчить про самостійний

характер дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. В цілому проведене Тетяною БУРДІНОЮ дослідження слід оцінити позитивно, зважаючи на його актуальність, обґрунтованість і достовірність, наукову новизну, теоретичну та практичну значущість. Разом з тим, видається, що дисертаційна робота містить окремі дискусійні і суперечливі положення, які потребують додаткової аргументації авторки та можуть слугувати підґрунтям для дискутування під час захисту дисертації. Зокрема, видається за доцільне висловити такі зауваження щодо деяких положень дисертації:

1. У науці кримінально-виконавчого права загальновизнано, що система заходів дисциплінарного впливу, які можуть бути застосовані до осіб, засуджених до позбавлення волі, є одним із засобів забезпечення режиму відбування покарання. Відтак, виникає питання, чи доречно розглядати заходи дисциплінарного впливу, які застосовують до неповнолітніх ув'язнених, як засіб здійснення виховного впливу на них.

2. Не достатньо обґрунтованим є вибір дисертанткою методики даного дослідження.

3. Видається недоцільною пропозиція дисертантки про створення спеціальної комісії для застосування заохочень до неповнолітніх ув'язнених. Така пропозиція здобувачки потребує ґрунтовної аргументації.

Про те, висловлені зауваження стосуються дискусійних питань та аж ніяк не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою, і не применшують її наукових здобутків. Слід констатувати той факт, що Тетяна БУРДІНА в процесі написання дисертації довела свою здатність самостійно здійснювати дослідження в науці кримінально-виконавчого права.

Загальний висновок. Дисертація оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів МОН України, які передбачені для такого виду досліджень. Її текст викладено літературною мовою, науковим стилем, матеріал представлено логічно послідовно і змістовно узгоджено.

Рецензоване дисертаційне дослідження Тетяни БУРДІНОЇ «Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність», яке подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», виконане на високому науково-теоретичному рівні, є самостійною, комплексною науковою працею, яка має завершений характер. У роботі не виявлено жодних порушень академічної доброчесності. Дисертація пройшла належну апробацію. Концептуальні положення, узагальнення, висновки, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, сформульовані й обґрунтовані дисертанткою особисто на підставі самостійно проведених досліджень.

З огляду на викладене вище, дисертація Тетяни БУРДІНОЇ «Заходи заохочення і стягнення, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх ефективність» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, яка за своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, рівнем теоретичної та практичної значущості отриманих результатів, а також за кількістю публікацій та за оформленням відповідає положенням Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою КМУ від 23.03.2016 року № 261 і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМУ від 12.01.2022 року № 44, а також вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 року № 40.

Відтак, дисертантка Тетяна БУРДІНА заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доцент кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Степан БУРДА